

Ճ Ա Շ Ա Կ

ՊԱՍԿԵՊԻՆԻ ԿՊԻՐՈՒԹԵԱՆ

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ

Հ Ա Յ Լ Ե Ջ Ո Ւ Ի

Ձերկուց իմն կայ մեզ առաջի ճառել, նախ՝ երկարագոյնս զծննդենէ և զզարգանալոյ Հայ լեզուին մինչեւ ի հասանել նորա յարբունս, կամ, մինչեւ ի մատենագրութիւնն առաջնոյ կիսուն Յ. դարու, որ է ոսկեղինիի ժամանակ Հայ դպրութեան. երկրորդ՝ զծերանելոյ, կամ, այլով բանիւ, զանկմանէ նորա և զպէսպէս կերպարանացն զոր առ նա անտի մինչեւ առ մեզ: Չէ պարտ մոռանալ սակայն զի ծնունդ և զարգացումն Հայերենին է հին յոյժ, թաղեալ ի մթութեան ժամանակաց. և ոչ խաւք ինչ, որպէս երկրաբանութեան, կան մեզ առաջի, յորս խիւ արկեալ որոնէաք գտանել զօրինակս փոփոխմանց ընդ որս անց լեզուն: Ձոր ասելոցս եմք սակայն է յայտնագոյն մասն այսր կարեւոր խնդրոյ. զի չէ մեր դիտաւորութիւն հերձուլ զլեզուն ի գտանել գտարես նորա ի համեմատութեան համացեղ լեզուաց: Զայսմանէ տեսցեն ընթերցողք բազում ինչ ի մատենին «Հնդեւրոպական նախալեզու», չ. Սերովբէի Տէրվիշեան, գործ արդարեւ լի հրմտութեամբ, որպէս և ի միւս ևս գործ նորա գերմաներէն զնշանագրէն Բ:

Հետազօտութիւն մեր եղիցի զկազմութենէ և զյօրինուածոյ Հայ լեզուին ըստ կերպարանացն որով ընծայանայ նա մեզ ի մատենագրութեան առաջնոյ կիսուն Յ. դարու. զի լեզուն որ յետոյ է, եթէ իցէ կարեւոր, է իբրեւ պատմութիւն միայն, և ոչ իբրեւ բարբառ զոր ըստ բոլոսոյ բարուցն կայ մեզ ցուցանել ի մօտ, որպէս գործ հանճարոյ որ, եթէ սյլ ամենայն յիշատակարանք լռեսցեն, առանձինն իմն պատմութիւն է որ խօսի զմտաւորն և զքաղաքային՝ հանգամանաց ազգին, ի ծաղիլի անդ իւրոյ ազատն կենաց:

1. ԾՆՈՒՆԴ ԵՒ ԶԱՐԳԱՅՈՒՄՆ ՀԱՅ ԼԵԶՈՒԻ

Յայտնի իմն է ընթերցողաց թէ գոյ այժմ նոր իմն գիտութիւն զոր մարթ իցէ թերեւս կոչել լեզուաբանութիւն , և որ ճառէ զծննդենէ և զյօրինուածոյ լեզուաց առհասարակ , և ի համեմատութենէ ձայնից և բանից , և ի բնութենէ յօրինուածոյ նոցա թուի իմն գտանել զմերձաւորութիւն նոցա և զսնամոութիւն , և գուչակէ զօրինակ յառաջ խաղալոյ իւրաքանչիւր ի նոցանէ փոփոխութենէ ի փոփոխութիւն , մինչեւ յառնուլ նոցա զայժմուէն ձեւ և զկերպարանս :

Ըստ մերձաւորութեան նոցա և կամ ըստ օտարութեանն ի միմեանց բաժանեալ զնոսա յերիս տոհմս ըստ անուան երից որդւոց Նոյի , Սեմայ , Քամայ և Յաբեթի ըստ Գրոյն , զմիոյ տոհմի լեզուս կոչէ Սեմականս , զմիւսոյն Յաբեթականս կամ Հնդկիկ-Եւրոպականս և կամ Արիականս , և զմիւս եւս այլոյ տոհմին կոչէ Գուրանեանս որ են թաթարական լեզուք :

Ի հետազօտութենէ Հայ լեզուին և ի համեմատութենէ նորա ընդ այլս , գտանի զի հայերէնն է ի տոհմէ հնդկիկ-Եւրոպական լեզուաց : Ի տոհմէ աստի են ազնիւ լեզուէն Հընդկաց որ սանսկրիտն կոչի . առընթեր Հնդկաց յարեւելս կոյս մինչեւ ի ձախակողմեան ափուէն Տիգրիս գետոյ՝ Արեաց լեզուք , որոյ գլխաւորքն էին զանդիկն կամ հին բանաստեղծական , մարն և պարսիկ . անտի առ հիւսիսիւ մինչեւ ի ծագս Եւրոպայ՝ լեզուք հին սկիւթացի և սարմատ ազգաց , որ են արդի անուամբ գերմանականքն և սլաւեանք , և առ նոքօք ի հարաւոյ հելլենականն և իտրուսկական , այն է՝ յոյնն և լատին :

Արդարեւ եթէ մանր ոք միտ դնիցէ հայերենին , գտանէ , ոչ ի բանս միայն , այլ և ի յօրինուածս գպրութեան նորա , ոչ գոյզն ինչ նմանութիւն ընդ հնդկիկ-Եւրոպական լեզուաց , մանաւանդ երկուց կամ երկից ի նոցանէ , այն է՝ յոյն , լատին և զանդիկ լեզուաց :

Եթէ հայերէնն է ի տոհմէ անտի հնդկիկ-Եւրոպական լեզուաց , հաւանութեան է թէ և ազգն եւս էր ի նմին հնդկիկ-Եւրոպական ընդ , և չահեալ ամբողջ ունէր ի վաղուց անտի

զգեզեցիկ հովիտն Նրասխայ , զայն որ յաւանդութեան մերում և Սեմականաց անուանեալ կոչի « Այրարատեան աշխարհ , » կամ , « Նրկիր Արարատայ : » Այդրենածրն էին սահայն Հայք անդ թէ այլուստեք եկեալ հատուած , չէ դերին որոշել : Այդրենածրին լինել նոցա չթուի հաւանութեան . ապա էին հատուած . այլ թէ երբ և ուստի եկին անդր , տուել նոյնպէս դժուարին է : Թողումք զերբն , զի յառաջագոյն է այն քան զպատմութիւն , այսինքն յայնպիսում ժամանակի մինչդեռ ոչ գիր էր և ոչ դպրութիւն և ոչ այլ ինչ որով մարթ էր թողուլ յիշատակ առյապաղ եկեղոց : Գալով յուստին , իցէ թերեւս հնար գուշակել ինչ ի բուն իսկ ի լեզուէն : Սրդարեւ ի քննել մեր զհայերէնն և ի համեմատել զնա ընդ հնդիկ-եւրոպական լեզուս , գտանեմք կրկին իմն ազգս անուանց առ մեզ . մին՝ հնագոյն զոր մարթ է կոչել նախաւոր և սեպհական , և միւսն՝ եկամուտ և բնուեցեալ : Առաջինքն թուին ունել մերձաւորութիւն կամ խնամութիւն ընդ յոյն և լատին արմատոց . երկրորդքն թուին մանաւանդ ի զանգիկ արմատոց , առաւել իմն պարսիկ ձեւով :

Գիտեալ պարտ է զի ի հիւսիսային մասին Փոքուն Ասիայ ի կարի հին ժամանակս , զոր կանխապատմական կոչել սովոր են գիտունք , բնակէր ժողովուրդ ի հնդիկ-եւրոպական տոհմէ , յորս նշանաւոր եղեն Փռլագացիք , որոց ազգակից թուին լեալ Տրովացիքն այնպէս անուանիք ի հնունն : Ի Փռլագացոց աստի երթային ստէպ հատուածք յարեւելս և յարեւմուտս : Ըստ հին ինչ աւանդութեան , ի Փռլագացոց կամ ի դրացեաց նոցա ի Տրովացոց էր նախնին Հռոմայեցոց Ենէաս : Լեզու Փռլագացոց , որպէս և Տրովացոցն , թէպէտ և կորուսեալ , թուի սակայն թէ էր ի հնդիկ-եւրոպական տոհմէ : Անուանք զորս յիշեն Հոմերոս և այլք , որպէս Լաուուդոնն , Պրիամոս , Պարիս , Անքիսէս , այլովքն հանդերձ , մեկնին մանաւանդ հնդիկ-եւրոպականաւ քան սեմականաւ : Այլ իմն ունանդութիւն , թէպէտ աղօս յոյժ առ Ստրաբոնի (Գալլ. ԺԱ. 13) , դեէ և զՀայս եկեալս ի Փոքուն Ասիայ : Հերոդոտոս և այլք ունանք ի հին պատմագրաց համարին զՀայս ոչ հանդերձիւ միայն և զինու , այլ և տոհմաւ և լեզուաւ մեր-

ճաւորս փութագացուոյ : Թէպէտ բանք սոցա թուին լինել մանաւանդ զբնակչաց Փոքուն Հայոց քան զժողովրդէնէն Արարատայ , չթուի սակայն ամենեւին օտար ի ճշմարտութենէ դնել թէ ի կարի վաղ ժամանակս , թէպէտ և չէ յայտ թէ երբ , մեծ իմն հատուած ի հնդիկ-եւրոպական ժողովրդէնէ անտի Փոքուն Ասիայ եւ յարեւելս կոյս , մինչև եկեալ բնակեցաւ ի հովտին Արաքսայ և շուրջ զնովաւ : Զայս ցուցանեն ոչ այնչափ աւանդութիւնքն որ ի վերոյն յիշեցան , որչափ ներքին ինչ նշանք լեզուին : Նկեսցուք ուրեմն ի պատմութիւն լեզուին :

(Ստատուցի յառաջ)

Ա. Մ. Գ.

Պ Ա Տ Մ Ա Կ Ա Ն

Ա.Թ.Ի.Ն.Բ

Այս քաղաք նշանաւոր ի հնունն , զորմէ վիպէն առասուպելք սնուանեալ յանուն Աթենասայ , դից Խմաստութեան , էր յառաջին դարս անդ , որպէս և զարդիս , ոստան Հելլէն պետութեան : Զչինուածոյ քաղաքիս չեն միաբան սլաւմադիրք ժամանակաց : Կեկրոպեայ ումեմն եգիպտացւոյ ասիարկանել զհիմունս Աթենացւոց քաղաքին , իրրեւ երկու հազար ամօք յառաջ քան զՔրիստոս , և մուծանել զառաջինն յԱտտիկէ զարուեստ երկրագործութեան և զվախութեան ձիթենուոյ , և կարգել անդ զպաշտօնունս Աթենասոյ : Բայց չմարթի դիտել հաւաստեալ՝ եթէ ո՞ սկիզբն արար շինուածոյ քաղաքին :

Այլ եթէ չմիաբանին առասպելախառն պատմութիւնք զքաղաքին շինելոյ , ամենայն պատմադիրք Յունաց և այլոց ազգաց միաբանին խօսել մեծաւ գովութեամբ զքանչելի քաղաքէն Աթենացւոց և զհոյակապ գործոց հարց նոցին նախնեաց . նա՛ եթէ չէր իսկ ի վաղուց ժամանակաց անտի մինչև ցմեր ժամանակս ընծայեալ պատմաց պնկարագիր հնոյ

քաղաքին և ածեալ ի հանդէս զմեծամեծս Աթենացոյ , բաւական էին արդ. վաղափուլ հնութիւնք և բեկորք ճարտարութեան պատուականք փառաւոր սուներ զքաղաք դիցն Պալլասայ և զգարմանագործ սղգն Հելլենայ :

Զէ հնար ումեք կալ ի զնին աւերածոց քաղաքին և ոչ զարմանալ ընդ ճարտարութիւնս աւագ արանց հնոյն Աթենայ . ընդ մեծագործ շինուածս Միջնաբերդին , որ կոչի յունարէն Ագրոփոլիս . ընդ անհնարին չքեղութիւն տաճարին որ ի նմա՝ յանուն Աթենասայ կանգնելոյ . ընդ գեղեցիկ քանդակագործս խոյակաց մեհենին Արամազդայ , և ընդ վայելուչ յորինուածս Թեսեայ տաճարին : Անդրիք քարեղէնք անմահիցն Արամազդայ , Հերայ , Ապոլոնի և այլոց դից և դիւցազանց , և Սոկրատայ և Դիմիսթենեայ պատկերք կոփածոյք , ամփոփեալք ընդ յարկան Թեսեայ , սքանչելիք են ամենեւին հելլէն գրօշագործութեան , որ ընդ մատամբք քաջին Փիդիասայ եհաս ուրեմն ի բարձրաբերձ բարձունս կոտորելութեան : Թէ կացեալ ոք ի Միջնաբերդի անդ , որոյ է բարձրութիւն առաւել քան զհարիւր մէդր , հայիցի ընդ ընաւ , ցոր վայր տեսանել զօրիցեն աչք , ի հեռաւոր կատարս անդ կամ զկողիւք մօտաւոր բլրոց գան նմա ի տեսնացորդ հնոյն Աթենայ , սիւն ինչ կամ կոթող կամ պարիսպ վիւղեալ , կարկառակոյտ քարանց աւերածոց մեհենի կամ թատեր , որպիսի է շուրջլթատերբն Բաքոսի , և այլ եւս սղգի սղգի մասունք հնութեանց :

Արիսպաղին աւերածք են հանդէպ Միջնաբերդին , յարեւմտից կուսէ , զմիջոցաւ բլրակի միոյ : Թէպէտ չիցէ մարթայժմ նշանակել գտարաւ զտեղի ատենին վասն աւերածոցն սաստկութեան , թէպէտ հիմն ի վեր յատակեալ շինուածն ամենայն , այլ յաղնուութենէ քարանցն , յորոց հատանին նշոյլք լուսոյ ընդ ճառագայթիւք որեզակտն իբրեւ յականց վանեայց , չմարթի զԱրիսպաղոսն զայն չհամարել շինուած գեղեցիկ յոյժ և ըստ անուանն նշանաւոր յԱթէնս և ընդ ամենայն աշխարհն Յունաց :

Ի վերայ բլրակի Արիսպաղին են աւերակք Պերիսպատիկեանց դպրոցին . սանդուղք ինչ եւեթ մնան վիմատաշք ի

շինուածոյ անտի : Ի սմա , որպէս յայտ է , երթեւեկս տուեալ Պերխապոսկեանք ուսուցանէին զաշակերտեալս խրեանց ի խրատս իմաստութեան և ի հրահանգս կրթութեան բարուց :

Յայնկոյս Արիսապաղին , դէմ յանդիման բլրոյ Միջնաբերդին , մնայ ցարդ բանտն Սոկրատոյ վերածոյ ի վիմի . կրկին են խորչք ի բանտին , և երդ մի լուսանցոյց ի վերուստ զօրէն հնոց : Աստ եկաց Սոկրատ ամսօրեայ մի ժամանակ , — այն որ եղև ի խնդիր ճշմարտին Աստուծոյ , — յետ վճռոյ դատաւանին որ դատաւարտէր զհէքն ի մահ , մինչև ցօրն յորում ընդէր հանդարտիկ զբաժակ մահու ի գլխիս բարեկամաց որ լոյին զնա , և կարճէր անդ ի կենաց ընդ երեկս , յորժամ արեւն ի մուտս լինէր : —

Այսչափ ինչ ասել բաւական լիցի զհնոյն Աթենայ , զոր և վաղ իսկ մանրապատում արարեալ է մեր ի գլխս Ուղեւորութեան մերոյ յԱթէնա :

Յ. Գ.

Յ Ի Ս Ո Ի Ս Ե Ա Ն Ք (1)

Նախ հնազանդութիւնն որով եւ Յիսուսեանն յատգութեւ , և որով արդարեւ մեծամեծս գործեաց , նոյն ետ նմա գլորել : Հնազանդութիւն Յիսուսեան միանձին էր կոյր , որ չէ արդարեւ պարսաւանաց յանձին վանականի , նա մանաւանդ գովելի իսկ , եթէ չանցանիցէ լստ չափ : Յիսուսեանն գլորեցաւ , ոչ վասն հնազանդութեանն , այլ վասն չարութեանն ի կիր արկանելոյ զայն , կամ վասն զի տուաւ նմա չարաչար ի կիր արկանել : Համարէր նա զանձն իրեւ զինուոր ի ճակատու որ ոչ այլում իմիք ունիցի ակն , եթէ ոչ ի զլախ հանելոյ զյաղթութիւնն . որ դիմադրաւն երթայ ի պատերազմ՝ չիարէ՛ զազգ զինուոն , զի կայ ի մէջ կենաց և մահու : Այսպիսի էր Յիսուսեանն . մտանէր ի հնարս հայթայթանաց . ընտրէր զարդարն և զօրինաւոր , այլ չկայր ի նմին . ի չափողեն՝ չխորչէր ի հակառակէն , զի միւսմ միայնոյ ունէր ուշ ,

(1) Տես զթիւ Ա.

յաղթելոյ : Մատն լինէր իւրոյ անմեղութեանն , ճշմարտութեան իսկ , եթէ այնպէս իմն պահանջէին դէպքն . զի չէր պարտ նմա մոռանալ , թէ ամենայն ինչ օրինաւոր է այնմ որ ի շահ եկեղեցւոյ գործէ : Զամենայն ինչ սայր Յիսուսեանն Աստուծոյ , կայսեր՝ և ոչ ինչ , հակառակ հրամանին որ ասէ . Տալ զկայսերն՝ կայսեր , և զԱստուծոյն՝ Աստուծոյ : Ի տալաքէն ինչ զորով չէ անպատիժ անցանել ո՛չ այնմ միայն որ հնազանդի , այլ և այնմ որ հրամայէ :

Ներկորդ պատճառ որ ետ նմա զեղծանել՝ էր յանջափն փորել զպարտա իւրոյ կոչմանն : Հակառակ վանականաց սոյլոց կարգաց , որ կային զատուցեալ իւրաքանչիւր յիւր վանս և յիւրում խցկան փոյթ յանձին կալեալ զիւրոյ անձին փըրկութենէ , գործ Յիսուսեան միանձին էր արդարեւ բառնալ զսոյլոց հոգ : Այս ետ նմա հաւատալ թէ օրէն էր նմա , նա սրտա իսկ , գալ զիրօք աշխարհիս : Որպէս ասացաք , եղեն ի նոցանէ որ թաղ անգամ կապեցին :

Այնպիսի իմն է բնութիւն մարդկեղէն զի բազում անգամ տալուկայ իմն երթալ յո գէտ եղեալն է : Ի գէտ է վառել զայնպիսեաց եռանդն , ածել յուղղութիւն , տալ հիւանդացելոյն որ մաղկութիւն մերձ ի մահն է՝ ոգի կենդանութեան : Աստի եկն ընկերութիւնն պահանջել զի իւրաքանչիւր միանձն կայցէ դէտ իւրոյ ընկերին . և զամենայն ինչ զոր գիտէր զնմանէ՝ հանցէ ի վեր որում պարտն էր : Թուէր նմա լսել հանապազ զահեղն զայն բարբառ առ մորդարէն . « Դէտ կացուցի զքեզ , որդի մարդոյ : » Այսու իսկ Յիսուսեանն ուսաւ լրտես : Աւ զի եկեղեցին էր աւանդապահ ամենայն գաղտնեաց , ի վախճանի չմնայր ինչ ի նմանէ ի ծածուկ , և այս իսկ բաւական էր վառել ի փոյթ զայր Յիսուսեան . այս էր միջոնակն որում ունէր ակն : Այսպէս միշտ առողջ , միշտ երիտասարդ , վառէր Յիսուսեանն միտել զանձն ի գործ : Յետ ոչ բազում ամաց հաստատութեան կարգին , առին Յիսուսեանք ի ձեռն զգործ հասարակաց կրթութեան յՆւրոպա . էին միջամուխ յամենայն գործս , գիտակ ամենայնի որ ինչ նիւթէրն . եղեն ի բռնի ընդ թագաւորս և ընդ պաշտօնեայս նոցա . արքունիք էին բաց առաջի նոցա . չէր նոցա դժուար

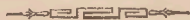
րին իբրև դրան երիցունք ունել մուտ առ կանոնին զորս ուսան ածել զիւրեամբք։ Այլ ոչ այսչափ միայն․ գիտացեալ թէ գիւղող է վաճառականութիւն, ոչ ի յաճախել ինչս միայն, այլ և ի շահել զմիտս, յո՛ւ և երթային, հանդերձ քարոզութեամբն գային և զտուրեւառօք։ Նշեն ոմանք ի կարգ ըստ մեծամեծ թանգարաց, կալան աղբիւս ընդ երեւելի վաճառականս արեւելեան և արեւմտեան Հնդկաց, և ունէին զովոզս և մթերանոցս յերեւելի երեւելի քաղաքս Ներսիսայ, ի կարի իսկ վաճառաշահս։ Ուստ աղքատութեանն չեղև նոցա խաբան ի կուտել անբաւ մեծութիւն, մանաւանդ զի մեծ իմն և ազնուական ասպարէզ առաքելութեամբն բացաւ նոցա առաջի յԱմբրիկա, այն է ուսուցանել վայրենեաց հանդերձ քրիստոնէութեամբ և կարգս քաղաքայինս, որպէս արարին ի Բարակուա։ Ժողովուրդք, որսորդք, անտառաբնակք, սորամուտք, ծակախիթք իբրև զգաղանս, ուսան չինել քաղաքս, գործել զերկիր, Ժողովել արդիւնս, լինել միջամուխ ի տուրեւառս, վարժել յարուեստս, յուսումն դիտութեանց, ի զինուորութիւն անգամ․ էին նոցա հետեւակք և հեծեալք ըստ օրինակին Ներսիսայեոց․ համառօտ իսկ ասել, մարդիկ որ հազիւ գիտէին ընտանեաց հոգ տանել, անհամբոյրք, չմարթունք, որ գիտէին իսկ ոչ թէ զինչ քաղաքաւորութիւնն իցէ և աղատութիւն, ուսան կեալ յընկերհաշտութեան, լինել ինքնօրէնս, աղիկամիս։ Յիսուսեանք էին վարդապետք այսր ամենայնի, և այսպիսի իմն հնարիւք ակն ունէին տարածանել զիշխանութիւն եկեղեցւոյ ընդ նոր աշխարհն բովանդակ, որպէս լեալ էր ի սկզբան յՆերսիս, զոր և ջանային իսկ ածել յայն կարգ։ Այս ջան ևս Յիսուսեանց չէր ինքնին խոտելի․ խոտելին այն էր զի վախճանն թուէր ոչ այնչափ հասարակաց օգուտն, որչափ համաշխարհական տէրութիւն Պապին, և Յիսուսեանն ոչ այնչափ առաքեալ տիեզերաքարոզ, որչափ տիեզերական լրտես Հռոմայ։ Այս կարծիք հասարակաց, ուղիղ կամ թիւր, հուսկ ուրեմն արկ ահ իմն և երկիւղ ի միտս բազմաց։ Սէրն և մեծարանք, վստահութիւն և զարմանք զորս վայելէր Յիսուսեանն՝ արագ արագ ետուն տեղի ատելութեան և արհամար-

հանայ, հասկածանայ և դարչանայ գոնեայ մեծի իրիք և աղնուազոյն մասին մարդկան յԱւրոպա: Վաղցրութիւն նոցա թուէր կեղծաւորութիւն, մարգասիրութիւնն՝ նենգութիւն, ուսումն նոցա՝ դու: Յիսուսեանն եղև ի վերայ Աւրոպայ ձեռն երկաթի պատեալ մետաքսիւ: Յընդհանուր վանահօրէն որ նստէր ի Հում, և էր միահեծան տէր ի վերայ իւրոցն հնազանդեցելոյ և մատակարար առանց պատասխանի սալոյ մեծազանձ ստացուածոց ընկերութեանն, մինչև ի խոնարհագոյն միանձնն որ զկեանս իւր մաչէր ի մէջ Անտեան լեւանց, յափունս գետոյն Հոանկ-Հոյ, ի դաշտս Միսսուրի գետոյ, կամ ընդ այրիչ արեգակամբ Ապիսինիայ: Յիսուսեանն, եթէ խոստովանեցուցանէր յյեղյեղուկ բնակիչս մայրաքաղաքին Պաղիացւոց, եթէ հծծէր յականջս գոռոյ և անագորոյն արքային Սպանիացւոց ինչ զոր չէր արժան, եթէ մխիթարէր զհէքն շինական իրլանտացի, օրհասական յիւրում անկան, եթէ վիճէր ընդ մանտարինս յարքունիս անդ ձենաց թաղաւորին, եթէ գողանայր զսիրտս նորահաս մանկաւոյն ի խոնարհագոյն դպրոցս և կամ սէգ ուսանողին ի հանդիսի ակադեմականաց, եթէ կրթէր յաղուշ զժողովս գիտնոց խորութեամբ իւրոյ փիլիսոփայութեանն և մեծաքանչ գիւտիւք գիտութեան, եթէ յորժամ երեւէր յակումբս վաճառականաց և ի վաճառանոցս մայրաքաղաքաց ի գործ տուրեւառիկ փոփոխմանց որ ցայնժամ հրէից վաշխատուաց եւեթէր գործ, թէ կայր կալանակապ ի բանտի յԱնգղիա իրրև ընդվայրայած չաղաչուտ, և կամ նստէր յաթոռ թագաւորութեան, եթէ էր տէր կալուածոց մեծամեծաց, կամ մեծաձիղ լայնատարած գիւղից և ագարակաց ի Հնդկիս և ի հարաւայինն Ամերիկա, եթէ խոռնէր ընդ խաժամուժ ամբոխին ի փողոցս Նոնտոն քաղաքի խօսելով բանս հրապուրիչս յականջս բողբոջականաց՝ թէ հպատակք ունին իրաւունս հաւառակ կալոյ թագաւորին իւրեանց, նա ընկենուլ իսկ զնոս յաթուոյն, կամ եթէ՛ յածէր ի շէնս Աստիլեայ և Նէոնի՝ քարալելով կաթողիկէ շինականաց թէ կարեւոր պարտք բարւոյ քրիստոնէի են հնազանդել ամենայն հրամանաց թաղաւորին իւրոյ, և որ աւելին է՝ եթէ՛ խօսէր ի բեմէ բանս հո-

դերուխտ ի գրաց մինչև կահլեւ զսիրտս սալացեալս և տալ հարկանել յարտասուս, և կամ քարոզէր վարդապետութիւնս զբարուց լաւութենէ լի ոգւով և քերմն հաւատով, համառօտիւ, սէր և գտանէր այր Յիսուսեան և զինչ և առնէր, հասարակաց կարծիք յայտ իմն միաբան էին՝ թէ այլ ընդ այլոյ իմն կէտ նորոտակի իրրեւ ընդ պատրուակաւ ծածկեալ թաքուցեալ կայր յայնմ ամենայնի։ Հնարք նոցա ի ծածուկ և լռեւեայն և մեծազօրն զօրութիւն նոցա եղեն հուսկ ուրեմն այնպէս չժուժալի, մինչև արտաքսել նոցա ի Գաղիայ, ի Սաղանիայ, ի Նաւախանիայ և յայլոց կաթողիկէ աշխարհաց։ Նշուի զի այսպէս առ վախճան ընկերութիւնն պատուական։ Ոչ սակաւ օգնեցին Յիսուսեանք զիտութեան և զաստիարակութեան, նաեւ վարուց ուղղութեան։ Մեծ մասն ի գիտնաց ժամանակին, եւս և ազնուադոյնք, էին նոցա ձեռասուրէր։ Ի ցուցանել զմեծութիւն Յիսուսեան ընկերութեան բաւական իցէ ասել թէ չեղև ընկերութիւն մեծ քան զնա, ոչ ի հնումն և ոչ ի նորումն. ոչ Ֆրամաստեանն իւրովքն ահեղ և մեծարոյ զազնուութեամբք, և ոչ ասորեստեանքն իւրեանց հզօր կարգօքն զինուորութեան։ Ընկերութիւնն Յիսուսեան էր միշտ և յամենայնի մեծ, եւ յորժամ տուաքինանոցն, եւ յորժամ զեղծաւն. եթէ՛ ի սրակառեցուցանելն, և եթէ՛ յերկեցուցանել. եթէ՛ յուսուցանելն, և եթէ՛ ի զեղծուցանել. եւ յորժամ եան սիրել, եւ յորժամ եան ստել։

Բազում ինչ նպատակ եղև Հում ի վնաս ընկերութեանն զոր աւան անդէն ի սկզբան յերաշխի, և յորմէ տին ունէր օգուտ մեծ. այլ ետես զնորին հակառակն։ «Ընկերութիւնն Յիսուսեան եղև այնչափ վնասակար Հումայ, որչափ սա նոն։» Այնպէս մեծ էր սակայն տկնկարութիւն Հումայ յընկերութեանն, և այնպէս կենդանի ընկերութիւնն ի մահուան իսկ իւրում, զի յետ ջնջելոյ նորա քահանայապետական կոնդակաւ յամին 1773, ոչինչ յամեաց առնուլ վերստին հաստատութիւն. և այսօր Յիսուսեան և Վատիկան, եթէ ոչ նոյն, եւն համանուն և համակարիք։

Ա. Մ. Գ.

Գ Ի Տ Ն Ա Կ Ա Ն

ԹԼ ԻՅՆՆ ԲՆԱԿԻՉՔ Ի ԼՈՒՄՆԻ (1)

Տիեզերաց , տսեն գիտութեան , անդուստ ի ընէ եղան օ-
րէնք՝ ամենայն մարմնաց որ ի միջոցի , այսինքն ի հաստա-
տութեան Երկնից , յանկերտարան նիւթոյ խմբէ որ կոչի
նիւթ Գիւղերական՝ դալ նախ ի ձեւ գաղեղէն գնդի յանհարկն
ջերմութեան , յընթացս դարուց բիւրուց , ի ձեռն ամե-
նախարն զօրութեան որ զհիւզէս այնր նիւթոյ զանհաստ և
զանբաժինս զմիմեամբ ձգեալ գնդէ . ապա , ըստ նուա-
զերոյ անտի ջերմութեանն որ անդադար ճառագայթ մամլ
հասեալ ցրի ի բաց չուրջանակի , դառնալ տակաւ գաղեղէն
գնդին ի մարմին հոսանուտ , այսինքն ի լոյծ բնութիւն . ապա
յետոյ հոսանուտ մարմնոյն փոխել առ սակաւ սակաւ ի մար-
մին հաստատուն գնդակերպ , և յայնժամ ընուլ կենդանու-
թեամբ , այն է՝ երեւեցուցանել զբուսականս և հանել
զազգս շնչոց կենդանեաց . յետոյ ուրեմն , ի սպառել ամե-
նայն կենաաբեր հիւթոյ , անկանել աշխարհին ի կենդանու-
թենէ և լինել ամենեւին վայր մեռելութեան :

Այսպէս ամենայն մարմին որ ընդ տիեզերս , ըստ ան-
փոխիս օրինաց բնութեան , անցեալ է կամ անցանէ , տսեն ,
ընդ չորեքին ժամանակսն ընդ այնոսիկ՝ յանարդ նիւթոյ անտի
մինչեւ ցմեռելութիւն : Այսպէս տսեն զամպակերպից (2) լի-
նել նիւթ տիեզերական կամ տիեզերական նիւթոյ յաճախու-
թիւն , այն է՝ ունել գհանդամանս ընդ որ տնջին ամենայն
մարմինք տիեզերաց յառաջ քան զգալ խրեանց ի ձեւ գնդի :
Այսպիսի ինչ է ամպակերպն որ յաստեղատանն Հայկոյ զօրէն

(1) Տես զԹԼ Ա .

(2) Nébuleuse , զոր թարգմանեմք Դճմբու . այս անուն պատշաճ
Թուի մեզ քան զԴճմբն անուն զոր սովոր են ունաք ի կիր արկանել . զի
ի կերպարանս լուսաւոր ամպոյ երեւին ամպակերպք ի խորս Երկնից ուրեր
ուրեր , և ոչ մածեալք զօրէն մառախոյ : — Տամպակերպից են զոր հե-
ռադէտ գործեալ և ևեթ մարթ է տեսանել , զոր օրինակ զամպակերպն Անդ-
րոմիոյ , և է՝ որ տեսանի լոկ աչաց , որպէս ամպակերպն Հայկոյ :

լուսաւոր շտապողալի : Ի նմա , ասեն , կազմին կարգին տա-
կաւ գազեղէն գունդք , այսինքն արեգակունք , ըստ հան-
գամանաց Արեգականդ որ լուսատու լինի յՆրկիր : Զի տմե-
նայն ստեղծք , ոչ գնայունքն , զորս տեսանեմք յերեսս Նրկ-
նից՝ արեգակունք են ահաւորք մեծամեծք , և վասն անհնա-
րին հեռաւորութեան իւրեանց յՆրկիւն՝ երեւին մեզ որպէս
կէտք եւեթ լուսարձակք ետեղակալք ամենեւին ի հաստա-
տութեան անդ :

Յետ կատարելոյ առաջնոյ դարուն , այն է՝ յետ անցա-
նելոյ դազեղէն ժամանակին , գունդ գազեղէն կազմեալ յամ-
պակերպի ուրեք՝ փոփի ի մարմին հոսանուտ , վասն Զերմու-
թեանն նուազելոյ . ապա չրջի ի մարմին հաստատուն , մինչև
լնուլ թերեւս բուսովք և շնչականօք , և ի կատարած ամե-
նայնի՝ դառնայ յանապատ մահու : Այլ թէ՛ զինչ յետ մա-
հուն լինելոց իցէ աշխարհն կարճեալ ի կենաց կամ գերեզ-
մանն գնայուն , զայդմանէ՛ չիք ինչ տեսլ հաւատեալ . զի
մե՛ծ է մարթ գիտել զխորս խնտութեան Աստուծոյ և ու-
ծել ի յայտ զամենայն գաղտնիս բնութեան : Այոպէս անց և
Նրկիր մեր ընդ դարսն երկուսին որ յառաջ քան զայժմու
դարն կենդանի՝ ի լինելոյ յանարդ և յանկերպարան նիւթոյ
անտի մինչեւ ցերեւեցուցանել յինքեան զազդս բուսոց և
շնչոց կենդանեաց . այլ , ի կատարել աւուրց կենդանու-
թեան , անկանելոց է և Նրկիր մեր յանդունդ մահու , ի մե-
ռելութիւն մշտնջենաւոր , հանդերձ ամենայն մեծութեամբք
և փառօք մարդկան . . . :

Արդ , զի և Ղուսին մարմին մի է երկնաւոր յամենայն
մարմնոց երկնաւորաց որ ընդ տիեզերս , իրրեւ արբանեակ
մոլոր աստեղ (Նրկրի) ի գրութեան Արեգական մերոյ , այն
յայտ իսկ է ամենեցուն . ապա չիք լինել յերկմիտս՝ եթէ
և Ղուսին անցանելոյ էր ընդ չորեսին դարսն մի ըստ միտջ :
Գիտել թէ՛ յորմե՛ դարու ի չորից անտի իցէ արդ արբանե-
ակն Նրկրի՝ տացէ մեզ ապաքէն ունել կարծիս ինչ հաւա-
նութեան զինդրոյ բնակչաց :

Զի այժմու դարն Ղուսնոյ չէ՛ գազեղէնն , յայտ անտի է
զի չիք նորա առանձինն լոյս և Զերմութիւն , դարձեալ չէ՛

հոսանուան , այնու զի լերինք բարձրաբերձք և ձորք խորագոյնք երեւին ի վերայ նորա հեռադիտաւ . անհարթութիւնք ամենայն ուրեք են ի նմա , և յայտ է զի հոսանուան բնութեան չէ հնար ունել զանհարթութիւնս : Ապա մարմին հաստատուն է Լուսին , այն է՝ անցեալ յառաջ քան զգարն առաջին և զերկրորդ : Խնդիր է արդ՝ եթէ յերրորդումս դարուն իցէ ընկերն Նրկրի թէ ի չորրորդումն , ի կենդանութեան թէ ի մեռելութեան :

Թէ մարթիցի շինել դործի մի հեռադէտ որ զօրիցէ մերձեցուցանել զԼուսին գոնեայ մինչեւ ցփեց հապարամիդր , յայնժամ լիցի հնար ճշդիւ գտակաւ արկանել ի քնին զերեսու Լուսնոյ և տեսանել աջօք խի բոյսս կամ շնչաւորս , եթէ իցեն : Թէպէտ չիցէ այն անհնարին , այլ որ ցայս վայր շինեցան հեռադէտ դործիք՝ ոչ զԼուսին առաւել քան զվիշտասան հազարամէդր մերձեցուցանել կարեն : Ապա ուրեմն մնայ մեզ այլով իւրք օրինակաւ կալ իրացդ ի վերայ , որչափ և մարթ իցէ :

Զիք զԼուսնով , որպէս ցուցաք , օդ համատարած , և ոչ ջուր , որում բնութեան չէ հնար լինել առանց օդոյ . սպաս պակասեն ի Լուսնի երկոքին պատճառք կենդանութեան , ե՛՛ օդ և՛ ջուր : Եւ զի առանց օդոյ և ջրոյ չէ մարթ կեալ երկրային բուսոց և շնչաւորաց , ապա և չէ հնար գտանել ի Լուսնի ամենայն ազգաց բուսականաց և շնչոց կենդանեաց որ շնչեն և կեան ի վերայ Նրկրի : Կարծիք են լոկ , ոչ ըստ իմիք հաւանութեան , ասել եթէ գտանին բնակիչք տակաւին յանդէնդախորա Լուսնոյ : Այլ չէ ասել՝ թէ ոչ եղեւ երբեք զի բնակեցաւ Լուսին՝ յօրէ յորում եկն ի կերպարանս երկնաւոր մարմնոյ , մինչեւ ցօրն յորում զրաւէր ի կենաց ըստ օրինաց համադոյից :

Ապա հաւատեալ իմն կարեմք ասել՝ թէ էր երբեմն յորժամ բնակեցաւ և Լուսինդ հանգոյն Նրկրի և զօրէն առմենայն երկնաւոր մարմնոց , զորս չէր պարտ Արարչին թողուլ թափուր ի բնակչաց , ըստ հասարակացն օրինաց որ անգլխաւ ի բնէ կարգեցան վասն լինելութեան տիեզերաց :

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ԿԻՆ ԿԱԹՆԱՎԱՃԱՌ

Բերեղ ի գլուխ իւր ի բարձկան վե-
րայ փորու
Տանէր զկամին աման զեղրւն.
Կարծէր այնպէս մինչ ի բաղաբ
երթալ յաջող:
Թեթեալ, կարծահանդերձ, նա մեծա-
բայլ երթայր յառաջ.
Առ աւելի իմըն լինել շոյտ՝ ըզգեցեալ
էր նա զայն օր
Լոկ պարեգօտ, եւ օղ ոտիցն էր
շրջուտական.
Կամենալաճառն, այսպէս հանգու-
շըն բարբրիկ.
Հաշուէր մըտօք զիւրոյ կամին
Ըզգին. «Զարծամն», ասէր, «այս-
պէս արկից կ'իկիր.
Չուս հարիւր զընեցից, եւ հաւր ե-
րեք նըստցին ի թուխս.
Թէ տարա՛յց հանապազորդ խընամ,
անշուշտ ելցեն ծագունը.
Ապաբէ՛ն դիւրին է ինձ
Բուժանե՛լ ըզփառեալ՝ կսըն զիմով
տամբ շուրջանակի.
Աղուխտ՛ւն ի նոսա՛ չըտամ՝ հըպել
չարանըմոյ.
Եւ լեալ նոցա հաւ՝ վաճառեմ, եւ
արծաթովն առնում խոճկոր.
Ի պարարել ըզխող ոչ այլ ինչ է պի-
տոյ բայց զոյգըն թնկի.

Ըզխողնոր՝ մի սակաւուք մարթ է
զընել.
Այլ ո՛չ զոնեայ կըրկին զընոց վաճա-
ռեցից ըզսոնքացեալն.
Եւ ո՞ զի՛ն արգելուցու ղընել ի գոմս
իմ ընդ նորա
Ընդ այնչա՛փ արծաթն՝ երինջ՝ մա-
տաղ որթովն հանդերձ.
Զոր տեսի՛ց խայտալ ոստնուլ ի մէջ
նախրոյն»:
Ընդ ասե՛լըն զայս ոստնու եւ Բերեղ
ինքն առ խընդումեան.
Կամն հեղո՛ւ, եւ ցընդին յօղ հաւր
եւ խոճկոր, երինջ եւ որթի
Տիկինըն տէր այնչափ ընչից. ակըն-
կոր իմըն սըրտառուչ,
Թողեալ զիւր զոյսն անդ ցիր եւ
ցան՝
Անբասի՛ր զանձն իւր առնել եր-
թայ անտի
Առ այր ի՛ւր, որ չարագան ըզնա
թուպէր,
Թէ կ'ինն հըտպիտ ըզնա ծաղու
չէր ողորեալ:
Ազատե՛լ ազատեցաւ նա ի գանէն,
Այլ յօրէ՛ անտի նըմա եղաւ անուն
«Աման կամին»:
ԼԱՅՈՒԹՅՈՒՆ Ա. Մ. Գ.

Վ Ե Պ

ԲԱՐԵԿԱՄՔ ԵՐԵՔ

Առն միոջ էին բարեկամք երեք . երկուքն ի նոցանէ սիրելի էին նմա յոյժ . ոչինչ էր փոյթ նմա գերրորդէն , թէպէտ սա սիրէր զնա սերտիւ : Ի միում յաուրց դէպ եղեւ առնն կոչել յատեան արդարութեան . « Ո՞վ ի մէնջ , ասէ ցրարեկամս իւր , կամիցի զալ ընդ իս եւ լինել վկայ վասն իմ . քանզի ամբաստանութիւն մեծ ծանրանայ ի վերայ անձին իմոյ » : Առաջինն ի բարեկամաց նորա արդարացուցանէր զանձն՝ եթէ ոչ կարէր ի նմին ժամու ընկեր երթալ ընդ նմա , զի արգելալ էր յայոց գործոց , Երկրորդն չորաւ ընդ նմա մինչեւ ցորուն ատենին . զկայ առ անդ եւ դարձաւ յետս : Երրորդն , յոր չէր ինչ վստահ այրն , երթայ մտանէ ի ներքս , խօսի ի նպաստ նորա եւ վկայէ վասն անմեղութեանն այնպէս իմն հաւանութեամբ , մինչեւ դատաւորին անպարտ արձակել զայրն :

Բարեկամք երեք են մարդոյ յաշխարհի աստ . զի՞արդ վարիցին ընդ նմա ի ժամու օրհասի , յորժամ կոչէ զնա Աստուած ի դատաստան իւր : — Արձա՞ծ , բարեկամ նորա սիրելի , անդէն եւ անդ լքանէ զնա եւ ոչ երթայ ընդ նմա : Ծնողք նորին եւ բարեկամք զնան զհետ մինչ ցորուն զերեզմանի , եւ դարձ առնեն ի բնակութիւնս իւրեանց : Երրորդն ընկերակից լինի նմա մինչեւ ի զահ երկնաւոր Դատաւորին . այս են գործք նորա բարիք . սորա յառաջնն քան զնա , խօսին ի շնորհս եւ արդարացուցանեն զնա , եթէ իցեն բազումք եւ ի պատճառս բարեաց արարեալք :

ՇԵՄԱՐԱՆ ՆԱՍՐՈՒՅՑ (Magasin pittoresque)

3. Գ.

ԱՌԱՆՁԻՆՆ ԲԱՆՔ

ՀԱՅԵՐԻՆ ԼԵՋՈՒԻ

Ա

ԱՀ ԸՆԴ ԱՀ . Հաիլիլիլիլ . Կալիլիլիլ : *Եւ ոչ այնուհետեւ ահ ընդ ահ խօսէր :

ՀԱՀԻ ՀԱՐԿԱՆԻՄ . Խիստ Հաիլիլ : *Զահի հարան ամենայն մարդիկն : — *Զահի հարեալ եմ ես ի նմանէ : — *Զահի հարեալ եմ վասն բարկութեանն :

ԱՀԱՓԵՏ ԱՌՆԵԼ . Հաիլիլ : *Ահաիկեալ արարեալ զօրհասն գուշակեն :

ԱՂ ԱՌՆՈՒԼ . «Էղանալից ըլլաւ : *Աւագակը , յորժամ ընդ միմեանս աղ առնուցուն , մոռանան զբարսն :

ԱՂԱՂԱԿ ԲԱՌՆԱԼ , ԴՆԵԼ , ԱՌՆԵԼ , ՀԱՐԿԱՆԵԼ , ՏԱԼ . պատալ կանչել : *Աղաղակ բարձ յայնկոյս ծովուն : — *Փող հարկանէին , զաղաղակ դնէին : — *Աղաղակ արասցէ վասն նոցա յաւուր յայնմիկ : — *Մեծաւ գոջմամբ զաղաղակ հարեալ : — *Ո՞վ իցէ ի մարդկանէ որ ի տագնասպել հոգւոյն զաղաղակ տացէ :

ԱՂԱՄԱՍՈՒԿ ԱԾԵԼ . պանաւորայ ընել . աւրել . ղիշ ընել : *Նթէ զամօթն ի սկզբանն իրբեւ զգլխաղիւր գլխոյն մերկանայցէ , զընաւն եղծանէ , յամենայնի վերայ աղամասուկ սածկցէ :

ԸՆԴ ԱՂԲ ԳԱԼ . աւլուրի պէս Ժաշ Ժալ կամ Դիշի յճուել : *Ընտրեցի ես ընդ աղբ գալ ի տան Աստուծոյ առաւել քան զընտկանալ ի յարկս մեղաւորաց :

ԸՆԴ ԱՂԵՂՆ ՄՏԱՆԵԼ . աղեղ լարել : *Ասէ ցարքայն Խարայել . Մուտ ընդ աղեղնդ ձեռօք քովք . և եմուտ ընդ աղեղնն ձեռօք իւրովք :

ՅԱՂԵՐՍ ԱՆԿԱՆԵԼ . աղաչել պաղապել : *Աղքատն զրկեցաւ , և նոյն յաղերս անկից :

ՅԱՂԵՐՍ ԱԾԵԼ . Դուրս շարժել : *Արտասուեցին սցրիքն , և ածին յաղերս զԱստուած :

ՅԱՂԵՐՍ ԳԱԼ . Դուրս շարժել : *Չգայր յաղերս սպալատանայն :

ԱՂՄՈՒԿ ԱՌՆԵԼ . իբար անցնել . խոռոչն անցնել : *Ո՛չ , որպէս նոքա կարծէին , աղմուկ առնելով :

ՋԱՂՄԱԿԱԼ ԼԻՆԵԼ . խոռոչն . իբար անցնել Դիւ ըլլաւ : *Աւովդ զերծաւ ի Սիրովթա , մինչ նոքա գաղմկաւն էին :

ՅԱՂՕԹՍ ԿԱԼ , ԿԱՆԻՆԵԼ . աղաչել : *Պարտ է յամենայն ժամ յաղովթա կալ : — *Նոտարուք այդր , մինչեւ երթայց կացից յաղովթա : — *Կանխեմք մեք յաղովթա մեր վասն ձեր :

Յ. Գ.

ԽՆԱՄԱԿԱԼԻ ՀԱՆԳԻՍԻՍ

Յ. ԳՈՒՐԳԵՆ Ա. Մ. ԳԱՐԱԳԱՇԵԱՆ
